

DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2024-11-18>
УДК 373.3.015.31:159.955]:004.05

Ольга Михайлівна Галієва
ORCID iD <https://orcid.org/0009-0001-4282-0598>
кандидатка психологічних наук
доцентка кафедри психології та соціальної роботи,
Хортицька національна академія
м. Запоріжжя, Україна
haliievaolha@gmail.com

Анастасія Сергіївна Двореченцева
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0456-9838>
здобувачка освіти 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія,
Хортицька національна академія
м. Запоріжжя, Україна
nastadvorechentseva@gmail.com

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У науково-методичній статті розкрито змістове наповнення програмного забезпечення, спрямованого на розвиток критичного мислення дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасної початкової освіти та викликів воєнного часу. З цією метою авторами визначено сутність поняття «критичне мислення», його структурні компоненти, а також особливості використання кейс-методу як ефективного засобу розвитку цієї якості. З'ясовано, що критичне мислення є багатовимірним феноменом, який трактується як вміння, здатність, форма творчого відображення дійсності, різновид рефлексії або дисциплінований інтелектуальний процес. Описано розроблену програму «Критичне мислення: перші кроки», яка складається із трьох модулів та передбачає комплекс занять із використанням кейс-методу. Зроблено висновок про доцільність використання кейс-методу як засобу цілеспрямованого розвитку критичного мислення, з урахуванням психолого-педагогічних потреб дітей молодшого шкільного віку та викликів сучасного освітнього простору.

Ключові слова: критичне мислення, діти молодшого шкільного віку, молодші школярі, програма розвитку критичного мислення, мислення

Вступ. У кризовий для українського суспільства період – період повномасштабної війни Росії проти України – проблема розвитку критичного мислення продовжує набувати особливої актуальності. Уміння критично мислити в умовах кризи, як для держави загалом, так і для кожної окремої особистості, є запорукою ефективного вирішення життєвих проблем: вміння самостійно знаходити, обробляти і аналізувати інформацію щодо визначення оптимальних шляхів вирішення проблеми; логічно вибудовувати думки, добирати переконливу аргументацію; мислити мобільно, обирати

ефективне рішення щодо розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших й водночас принциповим щодо відстоюванні власної позиції.

Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для розвитку критичного мислення. Оскільки для цього є і потреби, і можливості. Діти молодшого шкільного віку мають достатній життєвий досвід для критичної оцінки тієї чи іншої ситуації. Окрім того, молодший шкільний вік характеризується високим рівнем допитливості, що також є сприятливим фактором для розвитку критичного мислення саме у цей віковий період.

Безсумнівно, розвиток критичного мислення дітей молодшого шкільного віку є одним із пріоритетних завдань держави. Актуальність цієї тези підтверджується нормативно-правовими документами. Зокрема, у Державному стандарті початкової освіти (*Про затвердження*, 2018) та у Концепції нової української школи (*Нова українська школа*, 2016) зазначено, що критичне мислення є одним із наскрізних вмінь, яке є спільним для всіх ключових компетентностей. Відтак, розвиток такої компетенції повинен відбуватись цілеспрямовано, із використанням спеціальних методів.

Одним із сучасних методів розвитку критичного мислення, як зазначають І. Жаркова, О. Янкович (2023), І. Ковальчук (2019) є кейс-метод. Цей метод сприяє розвитку аналітичних, інтерпретаційних, комунікативних і рефлексивних умінь, оскільки передбачає розгляд та вирішення певних ситуацій, наближених до реального життя.

У цьому контексті особливого значення набуває розробка та впровадження програмного забезпечення, яке б сприяло процесу розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку та включало методично обґрунтовану, структуровану та послідовну систему занять. Програмне забезпечення дало би змогу реалізувати мету через чітко визначені етапи, адаптовані до вікових особливостей дітей, із урахуванням принципів варіативності, особистісно орієнтованого підходу, інтегрованості й педагогічної доцільності. Його реалізація в освітньому середовищі дозволяє ефективно поєднати завдання когнітивного та особистісного розвитку, що є особливо важливим у контексті сучасних викликів, зокрема пов'язаних із впливом війни на психологічний стан дітей.

Метою статті є розкриття змісту програмного забезпечення, спрямованого на розвиток критичного мислення дітей молодшого шкільного віку, що відповідає вимогам сучасної початкової освіти та враховує виклики воєнного часу.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження було використано комплекс теоретичних методів. Теоретичний аналіз літератури дозволив з'ясувати сутність поняття «критичне мислення», його структуру та

компоненти. Узагальнення і систематизація поглядів учених стали основою для розробки програми розвитку критичного мислення. Метод моделювання застосовано для розробки програми «Критичне мислення: перші кроки», що передбачає використання кейс-методу.

Сутність поняття «критичного мислення». Для поглибленого розуміння досліджуваного феномену доцільно здійснити теоретичний аналіз поняття «критичне мислення» та визначити його структуру та основні компоненти.

І. Горохова (2016, с. 19) під критичним мисленням розуміє форму творчого відображення дійсності людиною, що притаманний розгляд ідей з різних точок зору, відповідно до їхніх змістовних зв'язків та порівняння їх з іншими ідеями. М. Кругляк (2021, с. 7–8) зазначає, що критичне мислення саморефлексивне, воно має не лише інструментарій для осмислення реальності, а й інструментарій для оцінки ефективності процесу мислення. Науковець В. Надурак (2022) пропонує таке визначення цього поняття: «критичне мислення – це навичка, що передбачає вміння аналізувати процес мислення на предмет його відповідності критеріям раціональності. Людина вдається до такого типу мислення, коли прагне отримати правильні висновки, і для цього перевіряє міркування, що ведуть до них» (с. 143), О. Пометун розкриває суть поняття «критичне мислення» як набір розумових стратегій та операцій, оволодіння якими передбачає вільне використання особистістю мисленнєвих операцій високого рівня, що використовуються для формулювання обґрунтованих висновків й оцінок, а також ухвалення рішень (Пометун, 2020). У визначенні М. Скрайвена і Р. Поля критичне мислення постає як «інтелектуально дисциплінований процес активної і вмілої концептуалізації, застосування, аналізу, синтезу і/та оцінки інформації, отриманої шляхом спостереження, досвіду, рефлексії, міркувань чи спілкування, який слугує основою для переконань та дій» (*Defining Critical Thinking*, 2024). С. Терно (2009) розглядає критичне мислення як системне явище: під різними кутами зору, у різних ракурсах та аспектах. Критичне мислення, як зазначає дослідник, це наукове мислення, суть якого

полягає в ухваленні ретельно обґрунтованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи маємо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також рівень впевненості, з яким ми це робимо. У той же час, критичне мислення – це здатність формулювати нові запитання, випрацювати різноманітні аргументи, ухвалювати незалежні та продумані рішення. О. Тягло визначає досліджуване поняття як сучасний розділ «науки мислити», який породжується усвідомленням непозбутності помилок та хитрощів як у теоретичній, так і у практичній діяльності людини, людства. Такий феномен може бути представлений як специфічний різновид рефлексії, який спирається на елементарну логіку і, ймовірно, на відповідні точні науки (Тягло, Воропай, 2015). Науковці О. Черновський, О. Меленко, Л. Гриндей (2021) розглядають критичне мислення як здатність особистості неупереджено пізнавати та відчувати навколишню дійсність та виходити за традиційні межі й можливості світосприйняття (с. 5). Слід додати, що у концепції «Нова українська школа» критичне мислення розглядається як одне із наскрізних вмінь, яке є спільним для всіх ключових компетентностей (*Нова українська школа*, 2016).

На основі теоретичного огляду уявлень науковців про зміст та суть поняття «критичне мислення» нами визначено, що критичне мислення є вмінням або здатністю (С. Терно, О. Черновський, О. Меленко, Л. Гриндей), видом мислення, стратегією опанування розумових операцій (О. Пометун, С. Терно), різновидом рефлексії (М. Кругляк, О. Тягло), формою відображення світу (І. Горохова), навичкою (В. Надурак), дисциплінованим процесом (М. Скрайвен і Р. Поль). Відповідно до таких узагальнень робимо висновок, про неоднозначність досліджуваного поняття та про необхідність формування чіткої власної позиції щодо досліджуваного феномену у межах цієї праці. Тому погоджуємось із позицією української вченої І. Горохової, яка під критичним мисленням розуміє форму творчого відображення дійсності людиною, якій притаманний розгляд ідей з багатьох точок зору, відповідно до їхніх змістовних зв'язків та порівняння їх з іншими ідеями. Окрім того, погоджуємось визначенням, яке вказане у

концепції «Нова українська школа» й у контексті нашого дослідження, поняття «критичне мислення» будемо розуміти як таке, що є спільним для всіх ключових компетентностей.

Перейдемо до розкриття структури та компонентів критичного мислення.

Як зазначає Н. Жидкова (2020, с. 186) структурними компонентами критичного мислення є мисленнєві операції, уява, інтелектуально-логічні здібності особистості. М. Ліпман (2006, с. 20) виділяє шість основних компонентів критичного мислення: уміння мислити, відповідальність, розвиток самостійних суджень, критерії (тобто положення, які враховує критично мисляча людина, аналізуючи ідеї у процесі їх оцінки чи критики), саморефлексія, увага та чуйність до контексту. М. Починкова (2020) визначає у структурі критичного мислення чотири блоки: особистісний, мисленнєвий, інформаційний, операційний. С. Терно (2009) зазначає, що до основних компонентів критичного мислення слід віднести такі уміння: робити логічні умовиводи; приймати обґрунтовані рішення проблеми; давати оцінку позитивних та негативних особливостей як отриманої інформації, так і самого розумового акту; спрямувати зусилля на конкретний результат. А. Федчиняк (2008) виокремлює складові критичного мислення: «навчити мислити критично – означає правильно поставити запитання, спрямувати увагу в правильному напрямку, навчити самостійно робити висновки та знаходити альтернативне рішення» (с. 32).

Таким чином, відповідно до розглянутих поглядів науковців на структурні компоненти критичного мислення узагальнимо їх за психічними процесами, які беруть участь у цьому явищі: мисленнєві операції (Н. Жидкова, М. Ліпман, М. Починкова, С. Терно, А. Федчиняк), уява (Н. Жидкова); за якостями особистості: відповідальність (М. Ліпман), саморефлексія (М. Ліпман), увага та чуйність до контексту (М. Ліпман), ставлення до навчання (М. Починкова), бажання мислити самостійно (М. Починкова), розуміння тих чи тих цінностей (М. Починкова), приймати обґрунтовані рішення (С. Терно), спрямувати зусилля на результат (С. Терно); за здібностями:

інтелектуально-логічні здібності особистості (Н. Жидкова); за уміннями та навичками: володіння способами перевірки та оцінки достовірності інформації (М. Починкова), знання й уміння аналізувати, узагальнювати (М. Починкова), знання й уміння застосовувати операційні вміння з контролю розумової діяльності (М. Починкова), знання й уміння щодо засобів ефективної роботи з інформацією (М. Починкова), знання щодо аналізу інформації тобто давати оцінку позитивних та негативних рис як отриманої інформації (М. Починкова, С. Терно), знання й уміння використовувати шляхи розв'язання проблем і оцінювати їх; знання й уміння застосовувати стратегії роботи з вирішення проблем (М. Починкова), вміння приймати обґрунтовані рішення (С. Терно, А. Федчиняк).

Здійснені узагальнення дають підставу сформулювати компоненти критичного мислення, які будуть покладені в основу розробки програмного забезпечення: операційний, який спрямований на вимірювання рівня розвитку здійснення розумових операцій відповідно до віку (наприклад, вміння здійснювати аналіз, синтез, робити висновки тощо); особистісний, який спрямований на виявлення здатності щодо нестандартних способів розв'язання проблем (наприклад, складності уяви, рівня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, рівня її стереотипності чи оригінальності).

Кейс-метод як ефективний засіб розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку. Кейс-метод – одна з інтерактивних методик, яка набула популярності у Великій Британії та Північній Ірландії, Сполучених Штатах Америки, Німеччині, Данії та інших країнах, розроблена англійськими науковцями М. Шевером, Ф. Едейем та К. Єйтс. Вперше кейс-метод був використаний у 1910 році при викладанні управлінських дисциплін у Гарвардській бізнес-школі, яка добре відома інноваціями, а в Україні такий метод набув популярності тільки у другій половині 90-х років ХХ ст. (Возняк, 2020).

М. Левків (2016), Л. Журавльова (2019), Н. Лопіна (2019), М. Філоненко (2016) згодні із тим що категорія «кейс-метод» або «метод конкретних ситуацій» (від англійського «case» – випадок,

ситуація) визначається як метод активного проблемно-ситуативного аналізу, що ґрунтується на навчанні завдяки вирішенню конкретних завдань – ситуацій (вирішення кейсів) (Тягло, 2017). Метод конкретних ситуацій є інтерактивним методом навчання і розглядається як інструмент, який дозволяє застосувати теоретичні знання до розв'язання емпіричних завдань (Химинець, 2019).

Суть кейс-методу полягає в тому, що для організації заняття з використанням такого методу дітям пропонується осмислити реальну життєву ситуацію – «кейс». Моделі «кейсів» формують на основі життєвих ситуацій, мета яких спровокувати обговорення, підштовхнути дітей до дискусії й аналізу ситуацій, і на основі цього обрати ефективне прийняття рішень (Возняк, 2020). Окремо слід звернути увагу, що ситуаційна вправа (кейс) має бути такою: написана цікаво, простою та зрозумілою мовою; відрізнятися драматизмом та проблемністю; ілюструвати як позитивні, так і негативні приклади; виразно визначати суть проблеми; відповідати потребам вибраного контингенту учасників, містити усю необхідну та достатню кількість інформації (Савенкова, Приходько, Медвідь, 2009). При використанні кейс-технології не даються конкретні відповіді, їх необхідно знаходити самостійно. Це дозволяє дітям молодшого шкільного віку, спираючись на власний досвід, формувати висновки, застосовувати на практиці отримані знання, пропонувати власний (або груповий) погляд на проблему (Дубик, 2020, с. 89.)

Перейдемо до огляду алгоритму роботи дитини над кейсом. Щодо формування такого алгоритму роботи погляди науковців різняться. Розглянемо деякі із них.

Згідно О. Ілларіонової (ред., 2017) робота над кейсом включає розгляд конкретної ситуації за певним сценарієм, який передбачає самостійну роботу; «мозковий штурм» в межах малої групи; привселюдний виступ із представленням та захистом висунутого рішення (с. 33).

Н. Осіна (2018), наводить технологію роботи з кейсом у навчальному процесі. Вона зазначає, що така технологія є порівняно простою та має три етапи: індивідуальна самостійна

робота дітей з матеріалами кейса (наприклад, ідентифікація проблеми, визначення ключових альтернатив, пропозиція рішення чи рекомендованої дії); робота в малих колективах за погодженням бачення головної проблеми та її рішень; презентація й розгляд результатів діяльності малих груп на загальній дискусії (в рамках навчальної групи) (с. 18–19).

Ю. Сурмін типовим алгоритмом організації роботи з кейсом, називає послідовну зміну чотирьох етапів: організаційного (головним завданням цього етапу є ретельний аналіз місця та часу проведення заняття, підготовка кабінету й необхідного обладнання для його проведення), підготовчого (основне завдання полягає у визначенні знань стосовно центральної проблеми, яку треба розв'язати та рівня її усвідомлення; при необхідності учнів можна об'єднати у групи, це сприяє встановленню позитивної атмосфери спілкування), аналітичного (аналіз конкретної ситуації за певним сценарієм; самостійна робота чи «мозковий штурм» у межах малої групи; етап завершується привселюдним виступом із описом і захистом запропонованого рішення, програми, проекту та ін.) та підсумкового (передбачає інформування викладачем про вирішення проблеми в реальному житті або висуває власну версію й обов'язково оприлюднює найкращі результати, оцінює чи проводить взаємооцінювання роботу кожної малої групи й кожного учня) (цит. за Леонтьєва, 2019).

Отже, серед поглядів науковців на алгоритм роботи дітей молодшого шкільного віку над кейсами, вчені виділяють як три (О. Ілларіонова, Н. Осіна), так і чотири (Ю. Сурмін) етапи. Загалом, такий алгоритм, у контексті розробки програмного забезпечення, може складатися із початкового, основного і заключного етапу. Де, на початковому етапі діти знайомляться зі змістом кейсу, на основному – відбувається пошук шляхів подолання проблеми, яка зазначена у кейсі, на заключному – рефлексія.

Програма розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку. З'ясування змісту поняття «критичне мислення», його структурних компонентів, а також осмислення особливостей застосування кейс-методу створює підґрунтя для переходу до опису програмного

забезпечення розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Розроблене програмне забезпечення передбачає цілісну систему діяльності щодо здійснення психологічного впливу, яка реалізується фахівцем шляхом послідовно організованих занять. Програмне забезпечення представлено програмою «Критичне мислення: перші кроки», метою якої є розвиток у дітей молодшого шкільного віку критичного мислення, як форми творчого відображення дійсності, якій характерний розгляд ідей з різних точок зору, відповідно до їхніх змістовних зв'язків або порівняння їх з іншими ідеями за допомогою методу кейсів.

Мета програми конкретизується у завданнях: мотивація дітей молодшого шкільного віку щодо роботи над підвищенням власного рівня критичного мислення; інформування дітей молодшого шкільного віку про зміст та суть поняття «критичне мислення»; визначення рівнів розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку; розвиток мисленнєвих операцій (вміння здійснювати аналіз, синтез, узагальнення тощо); розвиток здатності пошуку нестандартних способів розв'язання проблем (складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності тощо).

Основними формами та методами представленими у програмі є кейс-метод, дискусії, лекції, колективні та групові обговорення, ігрові вправи тощо.

Зміст програми є варіативним, тобто основний модуль першого розділу, який містить кейси дає можливість психологу їх варіювати, відповідно до банку кейсів, який розміщеного у другому розділі. Окрім того, згідно із нашими науковими пошуками нами було визначено, що алгоритм роботи дітей молодшого шкільного віку над кейсами відбувається в три етапи: початковий, основний, заключний. Де, на початковому етапі діти знайомляться зі змістом кейсу, на основному – відбувається пошук шляхів подолання проблеми, яка зазначена у кейсі, на заключному – рефлексія.

Програма складається із трьох модулів. Перший модуль – підготовчий – має заняття, які

спрямовані на мотивацію дітей молодшого шкільного віку щодо роботи над підвищенням власного рівня критичного мислення; надання інформації дітям молодшого шкільного віку про поняття «критичне мислення»; визначення рівнів розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Другий модуль – основний – спрямований на розвиток основних структурних компонентів критичного мислення: операційного (розвиток розумових операцій відповідно до віку – вміння здійснювати аналіз, синтез, робити висновки тощо); особистісного (розвиток здатності пошуку нестандартних способів розв'язання проблем – складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності тощо).

Третій модуль – заключний – спрямований на підведення підсумків щодо роботи дітей молодшого шкільного віку за програмою розвитку критичного мислення із використанням кейс-методу; повторне вимірювання рівнів розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Загальна кількість занять, які включають три модулі – 17. Орієнтовний час реалізації кожного заняття – 40 хвилин. Бажана кількість занять на тиждень – 2–3.

Перше заняття «Знайомство» спрямоване на розвиток мотивації дітей молодшого шкільного віку на роботу під час занять; визначення рівнів розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку. Заняття складається з трьох вправ: бесіда «Знайомство», первинна діагностика критичного мислення, вправа «Підведення підсумків».

Друге заняття – «Встановлення контакту» – проводиться з метою надання інформації дітям молодшого шкільного віку про поняття «критичне мислення»; розвитку згуртованості групи, створення атмосфери довіри один до одного та до психолога. Заняття складається з чотирьох вправ: гра «Плутанина», гра «Цікавинки про себе», інформаційне повідомлення «Для чого необхідне критичне мислення» та вправа «Три-два-один».

Третє заняття називається «Відпочинок». Метою заняття є розвиток мисленнєвих операцій (вміння здійснювати аналіз, синтез, робити

висновки тощо); здатності пошуку нестандартних способів розв'язання проблем (складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності тощо). Заняття складається з трьох вправ: вправа «Ураган», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «П'ять відкриттів заняття».

Четверте заняття «Добрі справи» впроваджується із метою розвитку мисленнєвих операцій (вміння здійснювати аналіз, синтез, робити висновки тощо); здатності пошуку нестандартних способів розв'язання проблем (складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності тощо). Заняття складається з трьох вправ: вправа «П'ять добрих слів», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Емоційно-музична рефлексія».

П'яте заняття «Домашні справи», спрямоване на розвиток самостійності та соціальності мислення. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Говорити правду», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Рюкзак».

Шосте заняття – «Самоаналіз» – реалізується з метою розвитку рефлексивності мислення. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Телепати», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Яким був урок».

Сьоме заняття має назву «Творче мислення». Його метою є розвиток творчого мислення. Заняття включає три вправи: вправа «Радощі життя», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Барометр».

Восьме заняття – «Самостійність». Основна мета заняття – розвиток самоорганізованості та самостійності дитини. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Перетворення», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Мікрофон».

Дев'яте заняття «Незалежність» спрямоване на розвиток наявності власних незалежних суджень особистості. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Хто в домі що», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Світлофор вражень».

Метою десятого заняття – «Нові ідеї» – є розвиток вміння знаходити нові способи вирішення проблеми та нові способи

використання предметів. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Ти мені подобаєшся тим, що...», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Продовж речення».

Одинадцятье заняття – «Наслідки». Його метою є розвиток здатності до усвідомлення наслідків власних дій та цілеспрямованості. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Привітання», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Долонька».

Дванадцятье заняття має назву «Обґрунтовані рішення». Його метою є розвиток вміння обґрунтовувати свої рішення та знаходити шляхи вирішення складних ситуацій. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Подарунок», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Емоційна феєрія».

Тринадцятье заняття «Магазин» спрямоване на розвиток самостійності та незалежності мислення; розвиток вміння приймати власні обґрунтовані рішення. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Я радий тебе бачити...», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Навколосвітні мандри».

Чотирнадцятье заняття «Оригінальність» проводиться з метою розвитку гнучкості та оригінальності мислення. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Ми з тобою схожі тим, що...», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Квітка заняття».

П'ятнадцятье заняття має назву «Правда». Його метою є розвиток вміння обґрунтовувати власні рішення. Заняття складається з трьох вправ: вправа «Пантоміма», вправа «Розв'язання кейсу» та вправа «Дерево творчості».

Шістнадцятье заняття «Повторне тестування» спрямоване на визначення ефективності впровадженої програми розвитку критичного мислення. Заняття складається з трьох вправ: інформаційне повідомлення «Навіщо проходити тести знову?», повторна діагностика критичного мислення, бесіда «Підведення підсумків».

Сімнадцятье заняття – «Світ емоцій». Його метою є рефлексія; підведення підсумків роботи, закріплення результатів. Заняття складається з п'яти вправ: вправа «Чарівна паличка», вправа «Очікування», вправа «Опиши одним реченням»,

вправа «Діамант» та вправа на релаксацію.

Висновки. Таким чином, в процесі розкриття змісту та структури програмного забезпечення, спрямованого на розвиток критичного мислення дітей молодшого шкільного віку, що відповідає вимогам сучасної початкової освіти та враховує виклики воєнного часу нами були здійснені наступні узагальнення:

- встановлено, що критичне мислення є складним багатовимірним утворенням, яке науковці трактують як вміння або здатність (С. Терно, О. Черновський, О. Меленко, Л. Гриндей), вид мислення, стратегія опанування розумових операцій (О. Пометун, С. Терно), різновидом рефлексії (М. Кругляк, О. Тягло), форма відображення світу (І. Горохова), навичкою (В. Надурак), дисциплінований процес (М. Скрайвен і Р. Поль). Структурними компонентами критичного мислення можуть бути: операційний та особистісний. Визначені компоненти структури досліджуваного явища були покладені в основу розробки програмного забезпечення;

- з'ясовано, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом розвитку критичного мислення. Оскільки для цього є і потреби, і можливості: діти молодшого шкільного віку мають достатній життєвий досвід для критичної оцінки тієї чи іншої ситуації; молодший шкільний вік характеризується високим рівнем допитливості, що також є сприятливим фактором для розвитку критичного мислення саме у цей віковий період;

- визначено, що метод кейсів є методом активного проблемно-ситуативного аналізу, що ґрунтується на навчанні завдяки вирішенню конкретних завдань – ситуацій (вирішення кейсів) (М. Левків, Л. Журавльова, Н. Лопіна, М. Філоненко). На основі поглядів науковців щодо алгоритму роботи дитини над кейсом, з'ясовано, що такий алгоритм складається початкового, основного і заключного етапу;

- з'ясовано, що процес розвитку критичного мислення повинен відбуватись цілеспрямовано. Таку умову має створити програмне забезпечення, яке представлено програмою «Критичне мислення: перші кроки». Така програма дає змогу значно підвищити рівні розвитку критичного мислення дітей молодшого

шкільного віку. Структуру програми складають три модулі, які об'єднують 17 занять: підготовчий (мотивація, первинна діагностика), основний (розвиток операційного та особистісного компонентів критичного мислення) та заключний (рефлексія, підсумкове оцінювання).

Отже, урахування психологічних наслідків війни та пов'язаних із нею змін в емоційному фоні дітей визначає особливу значущість даного програмного забезпечення. Розвиток критичного

мислення дітей молодшого шкільного віку виступає не лише дидактичним завданням, а й превентивною стратегією психологічної стабілізації, розвитку стресостійкості, розвитку навичок адаптивної поведінки в умовах невизначеності. У цьому контексті запропонована програма є важливим ресурсом як для освітнього процесу, так і для соціально-психологічного відновлення підростаючого покоління.

Література

- Возняк Л. Т. Організація уроків у початковій школі з використанням методу вивчення ситуацій. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). С. 113–116.
- Горохова І. В. Мовно-комунікативні практики формування критичного мислення в сучасних університетах США : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 / Нац. акад. пед. наук України Ін-т вищої освіти. Київ, 2016. 206 с.
- Дубик В. І. Урок «Значення води і водних розчинів у природі та житті людини. кислотні дощі. проблема чистої води». *Використання кейс уроків для формування ключових компетентностей в освітньому закладі* : матеріали обласної Інтернет-конференції. Черкаси : ЧОІПОПП ЧОР, 2020. 115 с.
- Жаркова І. І., Янкович О. І. Технологія кейс-стаді в освітньому процесі НУШ як засіб розвитку критичного мислення молодших школярів. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. 2023. № 9(15). С. 408–420.
- Жидкова Н. Критичне мислення у розвитку творчості учнів на уроках суспільствознавчих предметів. *Український педагогічний журнал : часопис*. Київ, 2020. № 4. С. 180–191.
- Журавльова Л. В., Лопіна Н. А. Практично-орієнтований кейс-метод навчання в системі безперервної медичної освіти на основі інформаційно-освітніх веб-технологій як спосіб симуляційного навчання : навч.метод. посібник для викладачів мед. освітніх закладів. Харків : ХНМУ, 2019. 76 с.
- Ковальчук І. С. Роль методу кейс-стаді у розвитку критичного мислення студентів фармацевтичного закладу. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів* : матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти, 22 квітня 2019 р. / ред. кол.: Т.С. Прокопенко та ін. Харків Коледж НФаУ, 2019. С. 40-43.
- Кругляк М. І. Критичне мислення : матеріали III частини онлайн-курсу «Логіка, аргументація, критичне мислення». Київ, 2021. 193 с.
- Левків М. О. Застосування кейс-методу у фаховій підготовці студентів-іноземців на кафедрі терапевтичної стоматології. *Медична освіта*. 2016. № 3. С. 71–74.
- Леонтьєва І. В. Педагогічний кейс як засіб розвитку критичного мислення майбутніх викладачів. *Педагогічна освіта : теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2019. № 32. С. 29–38.
- Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*, 2006. №27. С. 17–23.
- Методи проведення практичних занять з клінічних дисциплін: навчально-методичний посібник для викладачів / Уклад.: О. О. Ілларіонова. Генічеськ : ГМУХОР. 2017. 36 с.
- Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. *Філософія освіти*. 2022. Вип. 28. Т. 2. С. 129–147.

- Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи : схвалено рішенням колегії М-ва освіти і науки України від 27.10.2016 р. / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2016. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Дата звернення: 5.01.2024).
- Осіна Н. А. Кейс-метод як спосіб формування життєвих компетентностей учнів : методичні рекомендації. Запоріжжя, 2018. 31 с.
- Пометун О. І. Нова українська школа : розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 192 с.
- Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України (документ 87-2018-п, чинний, поточна редакція – редакція від 06.10.2020, підстава – 898-2020-п). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 5.01.2024)
- Савенкова Л. О., Приходько В. М., Медвідь Л. А. та ін. Збірник міні-кейсів з дисципліни «Комунікативні процеси у навчанні». Київ : КНЕУ, 2009. 343 с.
- Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти : наукове видання. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.
- Тягло А. В., Воропай Г. С. Критичне мислення : проблеми світової освіти 21 століття. Харків : АСНА. 2015. 284 с.
- Тягло О. В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240–257.
- Федчиняк А. О. Розвиток критичного мислення учнів на уроках вивчення історії повсякденності в 8–9 класах. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету : педагогічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2008. № 4. С. 32–39.
- Філоненко, М. М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу : методичні рекомендації для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD) ВМ(Ф)НЗ України. Київ, 2016. 88 с.
- Химинець А. Формування критичного мислення і творчих здібностей в учнів початкової школи: європейський вимір. *Педагогічні інновації у фаховій освіті* : збірник наукових праць. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2019. Вип. 10. С. 190–198.
- Черновський О. К., Меленко О. В., Гриндей Л. М. Професійне мислення як фактор становлення сучасного правника : навч. посібник / Чернівці : Технодрук, 2021. 220 с.
- Чоботар Т. Ю. Кейс технології на уроках у початковій школі. URL : <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-keys-tehnologi-na-urokah-u-pochatkoviy-shkoli-72283.html> (Дата звернення: 14.11.2024).
- Defining Critical Thinking. *Foundation for Critical Thinking*. URL : <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766> (Дата звернення: 5.01.2024).

References

- Chobotar, T. Yu. (2024). Case technologies at lessons in primary school. <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-keys-tehnologi-na-urokah-u-pochatkoviy-shkoli-72283.html> (accessed: 14.11.2024) (ukr).
- Defining Critical Thinking. Foundation for Critical Thinking. <https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766> (accessed: 5.01.2024) (eng).
- Dubyk, V. I. (2020). Lesson "The importance of water and aqueous solutions in nature and human life. Acid rains. The problem of clean water". Use of case-lessons for the development of key competencies in the educational institution: materials of the regional Internet conference. Cherkasy : CHOIPOP CHOR (ukr).
- Fedchyniak, A. O. (2008). Development of critical thinking of students in everyday history lessons in grades 8–9. Collection of Scientific Works of Berdiansk State Pedagogical University : *Pedagogical Sciences*, 4, 32–39 (ukr).

- Filonenko, M. M. (2016). Methodology of teaching in higher medical school based on the competence approach: methodological recommendations for teachers and PhD students (ukr).
- Gorokhova, I. V. (2016). Language-communicative practices for developing critical thinking in modern US universities: PhD thesis (ukr).
- Illarionova, O. O. (2017). Methods of conducting practical classes in clinical disciplines: teaching guide for teachers. Henichesk : HMUKHOR (ukr).
- Khymynets, A. (2019). Formation of critical thinking and creative abilities in primary school students: European dimension. *Pedagogical Innovations in Professional Education: Collection of Scientific Works*, "UzhNU" Publishing 10, 190–198 (ukr).
- Kovalchuk, I. S. (2019). The role of the case-study method in the development of critical thinking of pharmaceutical students. Ways of improving the training of pharmacists: materials of the All-Ukrainian distance scientific and methodological conference of higher education institutions, April 22, 2019. : NFU College Publishing, 40–43 (ukr).
- Kruhliak, M. I. (2021). Critical thinking: materials of the third part of the online course "Logic, argumentation, critical thinking" (ukr).
- Leontieva, I. V. (2019). Pedagogical case as a means of developing critical thinking of future lecturers. *Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy: Collection of Scientific Works*, 32, 29–38 (ukr).
- Levkov, M. O. (2016). Application of the case method in the professional training of foreign students at the department of therapeutic dentistry. *Medical Education*, 3, 71–74. (ukr)
- Lipman, M. (2006). What critical thinking can be? *Bulletin of School Exchange Programs*, 27, 17–23. (ukr)
- Nadurak, V. (2022). Critical thinking: concept and practice. *Philosophy of Education*, 28(2), 129–147. (ukr)
- New Ukrainian School: Conceptual principles for the reform of secondary education: approved by the decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (October 27, 2016). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (accessed: 5.01.2024) (ukr).
- On the approval of the State Standard of Primary Education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (document 87-2018-p, current version – version of 06.10.2020, basis – 898-2020-p). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (accessed: 5.01.2024) (ukr).
- Osina, N. A. (2018). Case-method as a way of forming students' life competencies: methodological recommendations (ukr).
- Pometun, O. I. (2020). New Ukrainian School: Development of critical thinking of primary school students: teaching manual : Publishing house "Osvita" (ukr).
- Professional thinking as a factor in the formation of a modern lawyer: textbook. (2021) : Tekhnodruk (ukr).
- Savenkova, L. O., Prykhodko, V. M., Medvid, L. A., et al. (2009). Collection of mini-cases in the discipline "Communicative processes in education" : KNEU (ukr).
- Terno, S. O. (2009). Critical thinking – a modern dimension of social studies education: scientific publication : Prosvita (ukr).
- Tyahlo, A. V., & Voropai, H. S. (2015). Critical thinking: problems of world education in the 21st century : ASSA (ukr).
- Tyahlo, O. V. (2017). Experience of mastering critical thinking in Ukrainian higher education. *Philosophy of Education*, 2, 240–257 (ukr).
- Vozniak, L. T. (2020). Organization of lessons in primary school using the case study method. *Young Scientist*, 10(86), 113–116 (ukr).

- Zharkova, I. I., & Yankovych, O. I. (2023). Case-study technology in the educational process of NUS as a means of developing critical thinking among young students. *Bulletin of Science and Education* (Series "Philology", Series "Pedagogy", Series "Sociology", Series "Culture and Art", Series "History and Archaeology"), 9(15), 408–420. (ukr).
- Zhuravlova, L. V., & Lopina, N. A. (2019). Practice-oriented case method in the system of continuous medical education based on information and educational web technologies as a method of simulation training: educational manual : KhNMU (ukr).
- Zhydkova, N. (2020). Critical thinking in the development of students' creativity in social studies classes. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 180–191 (ukr).

SOFTWARE SUPPORT FOR CRITICAL-THINKING DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN

Haliieva Olha, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Psychology and Social Work, Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy" of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: haliievaolha@gmail.com

Dvorechentseva Anastasiia, a student of the second (Master's) level of higher education, majoring in 053 Psychology, Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy" of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: nastadvorechentseva@gmail.com

The article presents the conceptual design of software aimed at developing critical thinking in primary school-aged children under the conditions of modern primary education and wartime challenges. The essence of the concept of "critical thinking" and its structural components are analyzed, as well as the peculiarities of using case method as an effective means for the development of critical thinking. It is revealed that critical thinking is a complex, multidimensional phenomenon interpreted as a skill, ability, form of creative reflection of reality, or a disciplined intellectual process. Based on the theoretical analysis, a program entitled "Critical Thinking: First Steps" was developed. The program consists of three modules and involves a system of sessions utilizing the case method to foster the operational and personal components of critical thinking. The study outlines the structure of the program, its goals, tasks, forms, and methods of implementation. Special emphasis is placed on the sensitivity of primary school age to critical thinking development and the psychological needs arising from the consequences of war. The article substantiates that the development of critical thinking is not only a didactic task but also a preventive strategy aimed at psychological stabilization, stress resistance enhancement, and the development of adaptive behavior skills under conditions of uncertainty. Therefore, the proposed program constitutes a valuable resource for both educational processes and the social-psychological recovery of the younger generation.

Keywords: critical thinking, primary school-aged children, younger pupils, critical thinking development program, thinking.

Авторський внесок кожного із співавторів: Галієва О. М. – 50 %, Двореченцева А. С. – 50 %.

Стаття надійшла до редакції / Received 01.08.2024

Прийнята до друку / Accepted 25.10.2024

Унікальність тексту 87,7 % («StrikePlagiarism» ID 331291753)

© Галієва Ольга Михайлівна, Двореченцева Анастасія Сергіївна, 2024